

2. В Запорозжє появился памятник жертвам Голодомора : [Електронний ресурс]. — Режим доступа : <http://www.segodnya.ua/ukraine/v-zaporozhe-pojavilcja-pamjatnik-zhertvam-holodomora.html>

3. В Запорозжє открыли памятник жертвам Голодомора с обвинениями в адрес Кремля : [Електронний ресурс]. — Режим доступа : <http://korrespondent.net/ukraine/events/659766-v-zaporozhe-otkryli-pamyatnik-zhertvam-golodomora-s-obvineniyami-v-adres-kremlya>

4. Влада Запоріжжя демонтує пам'ятник «Жертвам Голодомору та Сталінізму»? : [Електронний ресурс]. — Режим доступа : <http://www.unian.ua/society/533305-vlada-zaporijjya-demontue-pamyatnik-jertvam-golodomoru-ta-stalinizmu.html>

5. Пам'ятний хрест жертвам Голодомору 1932–1933 років — від запорізької громади : [Електронний ресурс]. — Режим доступа : <http://www.zoda.gov.ua/news/3658/pamyatniy-hrest-zhertvam-golodomoru-1932-1933-rokiv—vid-zaporizkoji-gromadi.html>

6. Пам'ятники Запоріжжя : [Електронний ресурс]. — Режим доступа : <http://misto.zp.ua/town/photoalbum/5.html>

7. Про роботу районної адміністрації у січні 2015 року : [Електронний ресурс]. — Режим доступа : <https://meria.zp.ua/test/index.php?id=269>

8. Турченко Ф. Г. Голодомор 1932–1933 рр. на Запоріжжі / Ф. Г. Турченко // Національна книга пам'яті жертв Голодомору в Україні. Запорізька область. — К., 2008. — С. 8–39.

9. У Запоріжжі встановлено меморіальну дошку дітям, які загинули від голоду в 1932–1933 роках : [Електронний ресурс]. — Режим доступа : <http://zptkl.zp.ua/u-zaporiz-hzhi-vstanovleno-memorialnu-doshku-dityam-yaki-zagynuli-vid-golodu-v-1932-1933-rokah>

10. Україна сьогодні в скорботі вшановує жертв голодоморів (план заходів) : [Електронний ресурс]. — Режим доступа : <http://tsn.ua/politika/ukrayina-sogodni-v-skorboti-vshanovuye-zhertv-golodomoriv-plan-zahodiv-393109.html>

КРИТИКА, БІБЛІОГРАФІЯ

С. О. Костилєва

ПІВНІЧНОАМЕРИКАНСЬКІ НАУКОВЦІ ПРО ТРАГІЧНІ Й ГЕРОЇЧНІ ЧАСИ В УКРАЇНІ

[Рец.: Примаченко Я. Північноамериканська історіографія діяльності ОУН і УПА / Примаченко Я. : Інститут історії України, — К., 2010. — 182 с.]

Наукова актуальність теми, обраної Я. Примаченко для дослідження, не викликає жодних сумнівів. На фоні тих подій, які наразі тривають в Україні, питання, пов'язані з діяльністю українських націоналістів під час Другої світової війни, цілком сподівано опинилися в епіцентрі конфліктів історичної пам'яті та ідентичності і, врешті-решт, військового конфлікту на Сході України. Не випадково ця «вибухонебезпечна проблематика» впродовж усіх років української незалежності лишалася заручницею

ідеологічних і політичних маніпуляцій. На фоні численних праць, присвячених різним аспектам історії ОУН та УПА, майже не було наукових досліджень північноамериканської історіографії, тобто саме тієї історіографії, де ця проблематика народилася й набула подальшого розвитку. Звернення до північноамериканської історіографії продиктовано й тим, що саме США та Канада стали форпостом розвитку альтернативної радянській концепції української історії, власне, як і притаманних їй стереотипів. Ці країни прийняли чимало біженців та переміщених осіб із СРСР у післявоєнний період. Тут діяла більшість науково-дослідних установ, що вивчали українську проблематику.

Примітно, що авторка розглядає зазначену тему в доволі широкому контексті. На підставі новітніх методологічних підходів, дослідницьких технік та світоглядних позицій вона виокремлює три групи північноамериканських дослідників: 1) емігранти, колишні учасники національно-визвольного руху, які зазвичай сповідували ідеологію однієї з фракцій ОУН («мельниківці», «бандерівці», «двійкарі»); 2) українська діаспора, до якої ми, слідом за дослідником Дж.-П. Хімкою, зараховуємо дітей та онуків післявоєнних емігрантів, що народилися в Америці в 1960-ті — 1970-ті рр.; 3) дослідники українського і неукраїнського походження, праці яких виходять за межі українського етнічно орієнтованого національного нарративу.

В монографії розглянуто як саме становлення північноамериканської історіографії проблеми ОУН і УПА, так і ті чинники, що впливали на актуальність дослідження української проблематики в США та Канаді на різних історичних етапах. Зроблено всебічний аналіз дослідження ключових проблем з історії ОУН і УПА в північноамериканській історіографії. Тож зазначена праця є, по суті, першою книгою, в якій комплексно проаналізовано північноамериканську історіографію діяльності ОУН і УПА.

Рецензовану книгу побудовано за тематично-хронологічним принципом, вона складається зі вступу, чотирьох розділів та висновків.

У «Вступі» визначено проблемне коло тих завдань, які авторка взяла на вирішення в роботі. По-суті, це не коло, а як кепкує авторка, «бермудський трикутник», до якого входять контраверсійні питання української історії, пам'яті та політики стосовно ОУН і УПА (с. 5). Авторка зауважує, що вперше на державному рівні цю проблему порушили 1997 р., коли у відповідь на офіційне звернення Конгресу українських націоналістів та Всеукраїнського братства ОУН і УПА про визнання націоналістичного руху одною зі сторін у Другій світовій війні, Президент України Л. Кучма постановив створити Урядову комісію з вивчення діяльності ОУН і УПА. Для виконання завдання при Інституті історії України НАН України було створено робочу групу з підготовки історичного висновку про діяль-

ність ОУН і УПА, яку очолив професорс. В. Кульчицький. Лише через 8 років — 2005 р. — цей колектив дав фаховий висновок та опублікував колективну монографію, присвячену історії діяльності ОУН і УПА. Однак, як і слід було очікувати, це не поклато кінець науковій та політичній конфронтації. Ще й досі на всіх трьох рівнях (історія, пам'ять, політика) спостерігається поляризація оцінок і суджень. В цьому контексті звернення до зарубіжної історіографії є як ніколи актуальним, адже тут ідеться не лише про історіографічний доробок, тематику й фактографію. «Проблема, — як справедливо зазначає Я. Примаченко, — має ширше світоглядне значення, важливе для позиціонування України в сучасному світі, образу країни та українців, способу його репрезентації та сприйняття як в самій Україні так і в ширшому світі» (с. 6).

Перший розділ монографії присвячений розгляду становлення північноамериканської історіографії проблеми ОУН — УПА і складається з 4 підрозділів. Цілоком логічно авторка розпочинає розвідку зі з'ясування політико-ідеологічного та інтелектуального контексту, що існував у західній історіографії в другій половині ХХ ст. Значною мірою він визначався параметрами «Холодної війни», що диктувала свої підходи до творення нових концепцій, зокрема «тоталітаризму». Саме в цей період з'явилася дисципліна советологія, становлення та оформлення якої розтягнулося на 25 років. Я. Примаченко наголошує, що, враховуючи на гуманітарний профіль дисципліни, цей процес тісно переплітався з розвитком інших сфер гуманітарного знання, зокрема й історії. Понад те, саме історики становили переважну кількість науковців, задіяних у советологічних дослідженнях.

Не випадково в цей період було створено такі всесвітньовідомі центри, як Російський інститут у Колумбійському університеті (1946), Російський дослідницький центр у Гарварді (1948), Центр слов'янських і східноєвропейських досліджень у Каліфорнійському університеті — Берклі (1957). Серед них існувала певна спеціалізація. Наприклад, у Колумбійському університеті вивчали переважно політику та ідеологію (З. Бжезінський), тоді як у Гарварді зосереджувалися на радянській економіці (А. Бергсон, А. Гершенкрон) тощо (с. 11).

Черговим викликом для розвитку советології став розпад Радянського Союзу, в результаті чого советологи втратили предмет дослідження. Ситуацію ускладнювала й методологічна криза, що охопила всю світову історичну науку. «Оскільки існування будь-якої наукової дисципліни, — зазначає дослідниця, — обумовлюється наявністю двох факторів: предмету дослідження та методології, советологи опинилися в ситуації невизначеності щодо подальшого існування даного напрямку досліджень» (с. 12).

Розпад СРСР кардинально змінив усталені парадигми дослідів. Вивчати історію в рамках традиційної концепції «національної держави» стало неможливо. Відомий американський дослідник М. фон Хаген запропонував новий методологічний підхід, який почав домінувати серед сучасних дослідників Східної Європи. Він назвав його євразійською антипарадигмою і пояснював це тим, що держава втратила позиції головного об'єкта дослідження. М. фон Хаген відзначав: «Євразійська антипарадигма кинула виклик державі з її фіксованими кордонами, як головному методу організації історичного дослідження, євразійська антипарадигма віддає перевагу порівняльним та взаємодіючим історіям народів, ідей та продуктів культури». Тож такий підхід мав якнайповніше віддзеркалювати сучасну для історії тенденцію розмиття часових меж і кордонів (с. 13).

У підрозділі 1.2. праці йдеться про створення осередків дослідження проблеми ООН та УПА в країнах Північної Америки. Як слушно констатує авторка, північноамериканське суспільство мало достатні соціально-історичні умови, що сприяли формуванню тут діаспорної історичної науки, котра згодом стане базою, на ґрунті якої виросте північноамериканська історіографія діяльності ООН і УПА. Для цього вона зупиняється на причинах та напрямках основних «еміграційних хвиль» із України до США. Так, під час першої — трудової хвилі еміграції (кінець XIX ст. — початок XX ст.), суто прагматичної, серед емігрантів лише наприкінці 1930-х рр. та на початку 1940-х рр. з'явився інтерес до українознавства. Друга хвиля, політична, була спрямована до європейських країн і органічно поєднувалась зі становленням національно-визвольного руху, що відбувалося на той час у Західній Україні. Саме тоді було створено передумови для формування досить потужної наукової інфраструктури. Серед піонерів авторка відзначає діяльність Українського вільного університету (УВУ) в Празі, який не тільки сприяв збереженню української науки, але й плекав молоде покоління українських учених. Третя хвиля еміграції була суцільно політична, адже складалася з післявоєнного потоку біженців від репресій радянської влади. Наприкінці 1945 р. у західній пресі з'являються перші публікації, присвячені діяльності ООН і УПА. Тоді ж українські емігранти вдалися до формування власних наукових установ. Так, у листопаді 1945 р. було створено Українську вільну академію наук (УВАН) з центром у Аугсбурзі (Німеччина), та відновлено діяльність Наукового товариства ім. Т. Шевченка (НТШ) в Сарселі (Франція). Це прискорило процеси, які, за влучним визначенням дослідниці І. Колесник, сприяли розподілу українського наукового простору на радянську й діаспорну історичну науку, зі всіма характерними для такої ситуації негативними наслідками, як-то: «...ідейна нетерпимість, агресивність, репресивний стиль мислення,

ознаками якого був етичний ідеал боротьби, конфронтації, звинувачення один одного у комунізмі чи націоналізмі» (с. 18).

Як засвідчує Я. Примаченко, більшості західних українців вдалося уникнути насильницької репатріації до СРСР, оскільки на початок Другої світової війни вони не були громадянами Радянського Союзу. А завдяки тому, що в 1947–1948 рр. уряди США та Канади відчинили двері для біженців та «переміщених осіб» зі зруйнованої війною Європи, відбувся масовий відтік українців до США й Канади. Загалом з третьою хвилею української еміграції до Канади потрапило 37 тис. українців, до США — близько 100 тис. (с. 19). «Саме те, — стверджує Я. Примаченко, — що серед них був доволі високий інтелектуальний рівень та наявність значної кількості свідомого національного елемента в поєднанні з розвинутою інфраструктурою української північноамериканської діаспори, призвело до остаточного переміщення центрів українського еміграційного життя з Європи до США та Канади» (с. 19). 1949 р. до Вінніпега (Канада) переїхала президія УВАН, а 1950 р. постало американське відділення УВАН зі штаб-квартирою в Нью-Йорку та філіями у Вашингтоні, Детройті, Денвері та Філадельфії. Суттєвих структурних змін зазнало й НТШ. 1955 р. було створено автономні відділи НТШ у США, Канаді, Австралії. Функцію головування почала виконувати Головна рада наукового товариства (Сарсель, Франція).

1973 р. при Гарвардському університеті створено Український дослідницький інститут (Harvard Ukrainian Research Institute — HURI), а 1976 р. при Альбертському університеті в Едмонтоні — Канадський інститут українських студій (Canadian Institute of Ukrainian Studies — CIUS). Окремо в монографії згадується, що 1965 р. в США було створено Українське історичне товариство (УІТ), мета якого полягала у збереженні й розбудові альтернативної радянській методології української історичної науки, в основу якої було покладено концепцію М. Грушевського. Творчий доробок членів товариства з цілого спектру проблем української історії віддзеркалювався на сторінках часопису «Український історик». Зазначені факти дають авторці можливість констатувати цілковите інституційне оформлення української історичної науки в Північній Америці (с. 21).

Щодо становлення досліджень історії ОУН і УПА в США та Канаді, то Я. Примаченко відзначає також важливу роль Об'єднання колишніх вояків УПА США та Канади (ОКВ УПА) та Товариства колишніх вояків УПА ім. ген. Тараса Чупринки ЗДА і Канади (ТКВ УПА), які всіляко сприяли популяризації проблеми ОУН-УПА в Північній Америці, доклавши чимало зусиль для створення необхідної для досліджень історії ОУН і УПА джерельної бази (с. 21–22).

Як засвідчує авторка, дослідження проблеми ОУН і УПА на Заході було започатковано першими газетними повідомленнями про український національно-визвольний рух, які з'явилися в українській емігрантській пресі Канади. Період накопичення матеріалу характеризувався виходом мемуарної літератури та появою нарративних праць. А на початку 1950-х рр. побачили світ перші роботи по окремим питанням історії ОУН і УПА. Отже, як висновує авторка, можна говорити про те, що історіографія проблеми ОУН і УПА почала формуватися на завершальній стадії існування самого націоналістичного руху, тобто до того моменту, як даний феномен став історією. Це значною мірою пояснює велику кількість публіцистичних робіт із цього питання, які треба враховувати при аналізі північноамериканської історіографії проблеми ОУН і УПА (с. 22).

Підсумовуючи, Я. Примаченко позитивно оцінює можливість оперування досить різноманітним за походженням масивом джерел, які представляли позиції різних учасників конфлікту. Однак це розмаїття, на її думку, не забезпечувало рівномірного висвітлення аспектів українського національно-визвольного руху. На практиці це призводило до однобокості, обмежувало вчених у виборі теми дослідження. З окремих проблем руху ми маємо «перевиробництво», тоді як певні аспекти взагалі не висвітлювались через брак джерел. Досить тривала робота на основі тих самих джерел унеможливила якісну наукову дискусію, зводячи все до міжфракційних чвар ветеранів руху, що також негативно позначалось на якості праць. Проте постійний пошук і введення в науковий обіг нових джерел поліпшили ситуацію і, нарешті, якісно змінили її після розпаду Радянського Союзу, коли відкрилися радянські архіви (с. 24).

В підрозділі 1.3. «Особливості розвитку досліджень української проблематики в північноамериканській історіографії» Я. Примаченко порушує таку вагому проблему, як: «Чому ж українська історія довгий час перебувала на маргінесі історичних досліджень США та Канади?». Авторка наводить роздуми українського науковця М. Рябчука, який так розкриває суть цієї тези: «...східноєвропейські нації, які здебільшого були бездержавними і які постали головно завдяки націєтворчим зусиллям місцевої інтелігенції, традиційно сприймаються на Заході як “недонації”, як щось не зовсім повноцінне, сумнівне і не варте уваги». Водночас Я. Примаченко вважає, що відчутний вплив на погляди декількох американських славістів справила потужна хвиля російської й німецької еміграції 1920-х — 1930-х рр., які традиційно розглядали східноєвропейський регіон як сферу своїх інтересів. Саме некритичне засвоєння цих концепцій стало причиною того, що українська проблематика перебувала на периферії американських історичних досліджень. По-третє, політична та інтелектуальна

атмосфера післявоєнної доби характеризувалася упередженим ставленням до Східної Європи, в історії якої мали місце репресивні авторитарні режими міжвоєнного періоду та факти колаборації з нацистами під час Другої Світової війни, не говорячи про націоналістичні рухи, що практично ототожнювалися з нацизмом (с. 25–26).

Дотичним є аналіз у рецензованій праці причин непорозуміння між старими та новоприбулими (незважаючи на спільність їх галичанського походження) іммігрантами. Це сталося не в останню чергу тому, що перші в основі були робітниками, тоді як другі мали вищий рівень освіти та національної свідомості. Додаткові перепони створювали переважно ліві погляди старої імміграції. Це часто приводило до бійок та взаємних звинувачень у комунізмі й фашизмі (с. 26).

Окрім згаданих проблем, дослідження діяльності ОУН і УПА суттєво ускладнювалися міжфракційною ворожнечею, що створювала додаткові непорозуміння для «сторонніх» істориків і погіршувала якість робіт послідовників українського інтегрального націоналізму, фактично зводячи ці розвідки до взаємних обвинувачень. Тут авторка вказує на помилку, якої припустився дослідник П. А. Рудлінг, котрий нарахував чотири групи в українському націоналістичному русі, тоді як вона логічно доводить, що їх існувало тільки три (с. 28). Принагідно в роботі наводиться одна з архівних знахідок П. А. Рудлінга — цікава інформація з розсекречених архівів ЦРУ, за якими С. Бандеру в Мюнхені охороняли колишні есесівці, що входили до таємної нацистської організації в Баварії. Ці послуги були платою за інформацію, яку організація отримувала від С. Бандери через розгалужену мережу агентів ОУН, що охоплювала всі зони окупації Німеччини, Австрію, Чехословаччину, Росію та Польщу (с. 28).

Ключові проблеми, які вплинули на розвиток досліджень історії ОУН і УПА, — висновок Я. Примаченко, — сформувалися за віссю протистояння як у середині самої української спільноти, так і в міжетнічних суперечностях, де головним опонентом українців виступала єврейська діаспора Північної Америки (с. 26). Авторка окремо зупиняється на аналізі болючого періоду в житті української діаспори, який хронологічно збігся з кампанією масових звинувачень українців у воєнних злочинах, зокрема й у Голокості. У відчайдушних спробах відстояти гідність дідів і батьків діаспорні дослідники вдалися до створення т. зв. «мученицького» нарративу (narrative of victimization). В цьому контексті українці поставали як жертви злочинів численних окупантів, передусім більшовицької Росії. Після взяття на озброєння ідеї «юдобільшовизму» в рамках діаспорного історичного нарративу було вибудовано причинно-наслідковий зв'язок Голодомор — Голокост. Діаспора вимагала рівних оцінок злочинів, які скоїли на-

цисти та радянська влада (с. 28). Я. Примаченко наголошує, що лише деякі українські діаспорні дослідники, а саме: І. Лисяк-Рудницький, М. Царинник, С. Сенник — випадали з загального наративу. І наводить думку дослідника Дж.-П. Хімки про те, що така ситуація дуже зашкодила сприйняттю української проблематики на Заході, фактично призвівши до того, «коли існує декілька конкуруючих між собою, ізольованих наративів історії Другої світової війни» (с. 28).

Отже, як підсумовує Я. Примаченко, північноамериканська історіографія української історії взагалі та проблеми ОУН і УПА зокрема має не тільки кількісні, але й якісні диспропорції. Останнє віддзеркалилось у переважанні апологетичних та компліментарних досліджень історії українського інтегрального націоналізму, коли неприємні історичні факти замовчували або ж намагалися виправдовувати. Захисна позиція діаспорного наративу обмежувала можливості нових концептуальних підходів, які в великій кількості пропонував західний інтелектуальний ринок, внаслідок чого інтерес до української проблематики з боку «сторонніх» істориків (не українців за походженням) був мінімальним. Фракційність, що в результаті подрібнення організації стала однією з головних рис діаспорної історіографії ОУН і УПА, справила негативний вплив на дослідження інтегрального націоналізму, суттєво знизивши наукову вартість робіт представників української еміграції та діаспори (с. 29).

Стан наукової розробки північноамериканської історіографії щодо проблеми ОУН і УПА в Україні розглядається в підрозділі 1.4. Дослідниця стверджує, що комплексно це питання все ще не вивчалось. Зазвичай автори порушували цю тему лише побіжно, в контексті висвітлення певних аспектів історії українського національно-визвольного руху. Серед науковців, які лишили тут доробок, вона називає Ю. Киричука, В. Косика, О. Вовка та ін. Істотним внеском у розробку північноамериканської історіографії ОУН і УПА, на думку дослідниці, можна вважати рецензію видатного історіософа українського походження І. Лисяка-Рудницького на книгу Дж. Армстронга «Український націоналізм 1939—45». І. Лисяк-Рудницький зауважував, що ця праця постала в двох перспективах — з погляду історика і з точки зору політолога: перші 7 частин дають історичну картину національно-визвольного руху під час Другої Світової війни, а 4 останні — характеризують ставлення різних верств українського населення до націоналізму (с. 34). Вихований на демократичній традиції, Дж. Армстронг неупереджено підійшов до вивчення такого неоднозначного явища, як український національно-визвольний рух. Про це свідчить висвітлення проблеми колабораціонізму. Зокрема, Дж. Армстронг вказує, що більшість людей, які займали адміністративні посади під час німецької окупації, насправді намагалися служити своєму народові (с. 35).

Грунтовний аналіз теоретико-методологічної складової українського інтегрального націоналізму, як зазначає авторка, запропонували українські історики — Г. Касьянов та Я. Грицак.

Другий розділ монографії Яни Примаченко присвячено аналізу ідеології та організаційного оформлення українського націоналізму в оцінках північноамериканських дослідників. Він складається з двох підрозділів, у яких розглядаються ідеологія та програмові засади українського націоналізму й утворення і діяльність ОУН у 1929–1939 рр.

Як справедливо зазначає авторка, в партійній історіографії головна увага зосереджувалася на ідеологічно-організаційній кристалізації руху. Як уже зазначалося, в післявоєнній націоналістичній еміграції сформувалися 3 групи, які тією чи іншою мірою претендували на абсолютну монополію щодо «бренду» ОУН та інтерпретації подій визвольних змагань 1930-х — 1950-х рр. Особливе протистояння, як наголошує Я. Примаченко, в межах цього трикутника віддзеркалилося в ідеологічній полеміці та відповідних працях представників різних фракцій ОУН. У книзі детально висвітлюються різні історіософські й політичні концепції, що їх обстоювали у творенні своєї моделі націоналізму різні його ідеологи. Проте в силу різних обставин, на думку дослідниці, найціннішими є оцінки бачення ролі та місця українського інтегрального націоналізму в загальноєвропейському контексті, які зробили американський історик Дж. Армстронг та І. Лисяк-Рудницький. У книзі доволі цікаво висвітлено полеміку навколо поняття «інтегральний націоналізм», яка розпочалась у післявоєнний період і досі посідає важливе місце в сучасній історіографії. Для кращої наочності наведено таблицю, в якій подається «класичне» та українське визначення інтегрального націоналізму (за Дж. Армстронгом) (с. 53).

Не можна не погодитися з висновком Я. Примаченко про те, що історичний аналіз ідеологічних засад ОУН, який запропонували Дж. Армстронг та І. Лисяк-Рудницький, фактично є чи не єдиною незаангажованою спробою осмислити становлення та розвиток ідеології інтегрального націоналізму в північноамериканській історіографії (с. 56).

Як цілком слушно стверджує авторка, створення ОУН було, напевно, єдиним питанням у націоналістичному наративі, яке не зазнало ревізії після розколу організації. Щоправда, навіть тут спостерігаємо окремі розбіжності. Представники обох таборів відзначали, що в період становлення ОУН існувало дві думки щодо її майбутнього устрою: 1) єдина монолітна організація; 2) спілка самостійних націоналістичних організацій. П. Мірчук вказував, що Ю. Вассіян, С. Ленкавський, С. Охрімівич виступали на захист ідеалістичної філософсько-ідеологічної концепції ОУН, тоді як Д. Ан-

дріївський та Д. Демчук вважали за доречне введення окремих положень матеріалістичного світогляду (с. 58).

Окрема увага приділяється тотожності українського націоналізму й фашизму, адже від самого початку деякі опоненти української визвольної справи намагалися затаврувати український націоналізм як «фашистський» рух. Авторка наводить думки бандерівського історика П. Мірчука, який вважав, що успіхи італійського фашизму привернули до нього увагу всього світу, про що свідчить поява великої кількості статей про політичну, економічну і соціальну складову фашистської ідеології. І взагалі симпатії українських націоналістів до фашизму були цілком природні. Лише те, що фашисти в Італії не допустили до влади комуністів, викликало захоплення. Втім, П. Мірчук наголошував, що, попри захоплення, ідеологи ОУН усюди відзначали глибоку різницю між фашизмом як ідеологією державної нації, та українським національно-визвольним рухом, який боровся за створення власної держави (с. 58).

Понад те, аналіз праць творців націоналістичного нарративу свідчить про суперечності, закладені в ідеологічній і функціональній основі ОУН, які мали два шляхи вирішення: перемога однієї з тенденцій або ж розкол організації.

У книзі детально розглядається одна з ключових подій міжвоєнного періоду в діяльності ОУН, яка визначила подальший розвиток внутрішньо-організаційного конфлікту. Нею став суд над організаторами вбивства міністра внутрішніх справ Польщі Б. Перацького, який увійшов в історію як Варшавський процес. Тоді, з приводу документів, які використовувало польське обвинувачення, всередині організації з'явилися перші підозри в зраді. Водночас у ході цих подій зріс авторитет С. Бандери, людини, яка за якостями значно поступалася багатьом із оточення. Випадок висунув його на чоло опозиції.

Як випливає з дослідження, врешті-решт головною причиною розколу стала банальна боротьба за владу. В роботі добре розкриваються різні підходи й оцінки цих подій у бандерівському та мельниківському середовищах. Авторка цілком справедливо об'єктивує, що та зосередженість на з'ясуванні стосунків не допустила, щоб проблема організаційного оформлення українського національно-визвольного руху вийшла за рамки етнічно орієнтованого нарративу, збіднивши й без того небагату палітру методологічного інструментарію дослідників із кола української етнічної спільноти Північної Америки (с. 62).

Третій розділ роботи присвячено висвітленню в північноамериканській історіографії націоналістичного руху в роки Другої світової війни. У підрозділі 3.1. розглядається діяльність націоналістичного підпілля в умовах

окупації. Дослідниця зазначає, що північноамериканську історіографію націоналістичного підпілля представлено двома головними групами: емігрантською партійною та американською. Вивчення представників цих двох груп (за винятком праці Дж. Армстронга) відділяє значний часовий проміжок. Структура емігрантської партійної історіографії вирізняється неспівмірністю праць представників мельниківського та бандерівського таборів. Така ситуація є результатом різної активності цих фракцій у зазначений період, а отже, й гостротою необхідності донести саме свої погляди на тогочасні події. «Полеміка, яка відбувалася в рамках внутрішньопартійного діалогу, зводилась до монопольного права на спільну для обох фракцій історію руху, а отже, й на істину в останній інстанції», — зазначає Я. Примаченко (с. 65). Фактично, повоєнна партійна еміграція сформувала певну традицію дослідження проблеми ОУН і УПА, яку авторка для зручності назває націоналістичним історичним наративом.

Однією з особливостей націоналістичного наративу періоду Другої світової війни, вважає вона, була вибірковість у висвітленні діяльності руху. Особливу увагу приділяли державотворчим процесам, в авангарді яких стояла ОУН, та подіям, що справили вирішальний вплив на трансформацію ідеологічних і програмових засад українського націоналістичного руху (с. 65).

Дослідниця виділяє тут 3 комплексні проблеми, які привернули увагу науковців, і в яких автори вдавалися до спроб концептуально осмислити питання в тогочасному загальносвітовому контексті, а саме: 1) акт відновлення української держави 30 червня 1941 р.; 2) діяльність похідних груп ОУН; 3) III конгрес ОУН 1943 р.

Щодо першої події, то аналіз історіографії свідчить про спонтанність і непродуманість цього заходу, який назагал в ОУН сприйняли як «акт однієї групи, а не цілого Українського Національного Комітету, який мав би був виступати в імені цілого українського народу». Більш помірковане крило А. Мельника звинувачувало бандерівців у зведенні такої важливої події як проголошення відновлення української державності до рівня регіонального явища, та й взагалі не визнавало за ОУН(б) права говорити від імені українського народу. Адже крило С. Бандери не було загальноукраїнською політичною силою, навіть на регіональному рівні воно представляло інтереси лише частини населення Західної України (с. 66).

Значною помилкою цього акту стало й те, що він ніяк не посилався на державотворчі традиції українського народу часів Української Народної Республіки.

Авторка цілком слушно зазначає, що взаємні обвинувачення представників обох фракцій ОУН є головною рисою націоналістичного історичного наративу. Мельниківці вважали, що необдумані кроки їхніх опонентів

спровокували німецькі репресії проти обох крил ОУН, тоді як «бандерівські» дослідники наголошували, що жертвовність була чесною лише представників їхньої фракції, а мельниківці, співпрацюючи з німцями, стали знаряддям цих репресій.

Викликає інтерес у цьому розділі й оцінка робіт П.-Р. Магочія, який у монографії запропонував оригінальне бачення перших днів окупації України, як і аналіз вчинків та мотивації головних фігурантів тих подій. Він подав зважену картину, уникаючи полярних оцінок і спираючись тільки на факти, а не на емоції. Будучи представником повоєнного покоління, він належить до тієї невеликої групи дослідників українського походження, що виходять за рамки «класичного» мученицького діаспорного нарративу. Автор аналізує події в загальноукраїнському контексті, уникаючи регіоналізму, притаманного представникам націоналістичного нарративу.

Щодо відрядження на територію Східної України «похідних груп», то, як вказує Я. Примаченко, представники обох фракцій ОУН як головну їх мету декларували необхідність розбудувати українську цивільну адміністрацію. В історіографії ведуться дискусії про їхню численність та ефективність. Однак знову-таки в епіцентрі обговорення опинилася тема конфлікту між мельниківцями й бандерівцями. Піком його ескалації стало вбивство членів проводу ОУН(м) О. Сеника та М. Сціборського, скоєне в Житомирі 30 серпня 1941 р. Більшість представників мельниківського табору вважало це справою рук ОУН(б) (с. 73). Події мали негативні наслідки для українського руху, адже це вбивство розв'язало німцям руки для масштабних репресій, унаслідок яких більшість похідних груп ОУН(б) було знищено.

Окремо в контексті діяльності «похідних груп» приділено увагу аналізу національної свідомості на Східній Україні у період німецької окупації. Я. Примаченко справедливо відзначає, що для партійних істориків з обох таборів є спільною оцінка розвитку національної самосвідомості центрально-східних земель. Так, близький до середовища «двійкарів» Т. Гунчак вважає, що на території Східної України існували соціальні прошарки, просякнуті національною ідеєю, але, на його думку, саме західні українці виступали як консолідаційна, організаційна та провідна сила. Добірно розглядаються ці питання в працях І. Лисяка-Рудницького. Він влучно охарактеризував різницю між національним рухом Західної й Центрально-Східної України, відзначивши більшу «політичну скристалізованість» національного руху опору на західних теренах, тоді як на сході націоналізм, на його думку, так і не зміг оформитись організаційно. В той самий час усі «репрезентативні особистості та провідні ідеї новітньої України переважно походили зі Східної України». Зокрема, духовний наставник українських націоналістів Д. Донцов мав східне походження. Отже, існувала постійна взає-

модія по осі схід-захід і в цьому полягала певна закономірність та динаміка внутрішнього українського історичного процесу (с. 75–76).

Під час війни політична платформа ОУН зазнала значних східноукраїнських впливів, передусім у бік її демократизації, і в цьому всі дослідники однастайні. Те, що національно свідомі українці з центрально-східних земель приставали саме до УПА, а не до ОУН, було зумовлено ідеологією останньої. Концепція монопартійності та брак чіткої соціально-економічної програми не витримали зустрічі зі Сходом, — окреслює загальний підхід північноамериканської історіографії з цього приводу Я. Примаченко. Навчені важким досвідом радянського керівництва, представники Східної України прагнули демократичного устрою й соціальних гарантій. Деякі з дослідників вважали «повернення» до демократії природним шляхом, адже для селянського українського підпілля характерним був прагматичний підхід, акцент на дію, т. зв. «чин». Обрання націоналістичної ідеології було зумовлене неефективністю демократичного шляху боротьби за незалежність, звідси виходить, що повернення на демократичну платформу природне, навіть неминуче. Насамперед це проявилось в рішеннях III великого надзвичайного збору (конгресу) ОУН (21–25 серпня 1943 р.). Проте інші науковці не поділяють такого оптимізму й не вважають подолання монопартійності та запровадження демократії в ОУН переконливим (с. 81). Створення в липні 1944 р. нового колективного органу — Української головної визвольної ради (УГВР) не змінило організаційної структури націоналістичного руху: в руках однієї людини — Романа Шухевича — сконцентрувалась уся влада, оскільки він одночасно був лідером ОУН, командиром УПА та головою УГВР.

Найбільш критичну позицію тут займає Пер Рудлінг. Він розглядає цей процес як суто декларативний, добре прорахований стратегічний крок. Новий курс, на його думку, наголошував на громадянському націоналізмі, плюралізмі та демократії і мав на меті переорієнтуватися на західні країни. Дослідник відзначає, що ті самі люди, які обстоювали етнічну чистоту нації, територіальну експансію і геноцид на кілька років раніше, тепер почали шукати прихильності Рузвельта замість Гітлера та підтверджувати відданість західним цінностям. При цьому перехід на демократичну платформу, вважає він, не завадив українським націоналістам влаштувати етнічну чистку на Волині (с. 82). Авторка лише частково погоджується з цим підходом. На її думку, сама поява р. Шухевича на керівних посадах ОУН і УПА знаменувала перемогу ревізіоністських тенденцій, хоч би якими декларативними вони були. Водночас Я. Примаченко звертає увагу на небажання партійних істориків показувати політичну кухню ОУН(б), де навіть після розколу тривала боротьба за владу, а також на панування

«культу вождів», характерного для ідеології українського націоналізму, який набув у націоналістичному наративі крайнього ступеню екзальтації (с. 82).

Я. Примаченко висновує, що загалом першість серед північноамериканських дослідників націоналістичного підпілля в період окупації належить представникам повоєнної еміграції, в роботах яких спостерігається тенденція до об'єктивнішого висвітлення подій. Авторка відносить це на рахунок підвищення освітнього рівня повоєнних емігрантів, які здобували освіту в американських університетах, та вплив американського наукового середовища, яке виступало прикладом та взірцем для наслідування (Дж. Армстронг, І. Лисяк-Рудницький, П.-Р. Магочій) (с. 88).

У підрозділі 3.2. «Створення УПА і збройна боротьба українських повстанців» подано класифікацію дослідників УПА за часом написання робіт та етнічною належністю, чим продемонстровано, що поле дослідження серед українських і американських дослідників покрите нерівномірно, перш за все — в кількісному плані (с. 88). Водночас тут розглядаються такі важливі питання, як історія творення УПА, Волинська трагедія тощо, буквально сповнені численними проблемами.

Приміром, досить неприємною темою для бандерівців була діяльність прихильника УНР отамана Т. Бульби-Боровця. Оскільки саме він сформував улітку 1941 р. перші повстанські загони для захисту українського населення від свавілля радянських партизан і саме його загони носили назву УПА, яку бандерівці пізніше адаптували для своїх збройних формувань.

До того ж дату створення УПА чітко не визначено, і тут є нюанси. Якщо УПА було створено на кінець 1942 р., як свідчить офіційна бандерівська історіографія, то можна уявити, що знищенням поляків керували надалі з одного центру. Авторка наводить тут позицію П.-Р. Магочія, на думку якого датою оформлення УПА треба вважати листопад 1943 р., коли розрізнені загони УПА перейшли під командування бандерівської фракції. Це найпізніша дата заснування УПА серед усіх, які пропонують північноамериканські дослідники, хоча сам Магочій не заперечує Волинської трагедії, як і не знімає відповідальності з української сторони.

Окрему увагу дослідниця приділяє проблемі численності УПА. Хоча лунають різні судження з цього приводу — від 20 (Т. Снайдер) — до 100 тис. (П.-Р. Магочій), але авторка схиляється до версії єдиного дослідника воєнної історії УПА серед представників діаспори П. Содоля, який зазначав, що УПА найбільше учасників мала 1944 р., й ця кількість ніколи не перевищувала 25–30 тис. вояків (с. 97).

У підрозділі 3.3. проблеми колабораціонізму ОУН і УПА розглядаються в контексті участі українців у Голокості та іншої співпраці з німецьким окупаційним режимом. Висновок авторки зводиться до того, що загалом

північноамериканська історіографія колабораціонізму в націоналістичному русі перебуває, за невеликими винятками, в традиційних рамках націоналістичного та діаспорного мученицького наративу. Для першого все ще характерні міжфракційна ворожнеча й заперечення очевидних фактів співпраці, тоді як другий тяжіє до розгляду питання в ширшому міжнародному контексті, акцентуючи на політиці замирення агресора, яку сповідували західні демократії напередодні війни, та звертає увагу також на злочини радянського режиму (с. 132).

Четвертий розділ книги має назву «Повоєнний період націоналістичного руху в Україні очима північноамериканських дослідників» і складається з трьох підрозділів, у яких розглядаються антирадянські акції ОУН і УПА, репресивні заходи комуністичного режиму щодо націоналістичного підпілля та міжнародні аспекти діяльності ОУН.

Слід зазначити, що в північноамериканській історіографії антирадянська діяльність ОУН і УПА є однією з ключових тем у націоналістичному наративі. Період нерівного протистояння українських націоналістів радянському режимові був предметом особливої гордості й глорифікації в еміграційному середовищі української спільноти США та Канади. Характерна для партійної історіографії детальна документація всіх подій, т. зв. «літописний стиль», виливається в загальну епічну поему, головною темою якої виступає феномен УПА як народної партизанської армії, що боролася з переважними силами ворога без будь-якої зовнішньої підтримки, спираючись лише на український народ. Як зазначає авторка, «бандерівські» дослідники досить докладно представили весь спектр заходів та довели унікальність партизанської тактики УПА. На сьогодні американські історики не розробляють цю тему, що зумовлено сучасним північноамериканським історичним дискурсом з його акцентом на постановку проблем, перш за все, в рамках транснаціонального та соціального підходів. Тоді як антирадянську діяльність УПА краще за все розглядати з погляду військової історії. Єдиним американським істориком, який запропонував загальний аналіз антирадянської діяльності УПА, залишається автор уже класичної праці «Український націоналізм» — Дж. Армстронг (с. 143).

Я. Примаченко ретельно аналізує такі важливі питання антирадянської діяльності в націоналістичному історичному наративі, як проблема періодизації та методів і тактики партизанської боротьби. Інтерес привертає вміщена в монографії порівняльна таблиця основних ознак партизанської та регулярної армій (с. 145). Як справедливо зазначає авторка, на жаль, за винятком Ю. Тис-Крохмалюка, який пропонує концептуальний підхід до українського націоналістичного руху спротиву як до унікальної самобутньої партизанської тактики, інші автори так і не запропонували ціліс-

ного бачення, хоча й вдалися до аналізу окремих методів антирадянської боротьби (с. 147).

Важливою проблемою, яку порушує в дослідженні Я. Примаченко, є причини успіху УПА, що так довго підтримували її в практично повній ізоляції. Вона цитує Дж. Армстронга, який називає такі: 1) вигідні географічні умови: відносно складні для оперування регулярними військами та водночас близькі до джерел харчування; 2) практично одностайна підтримка серед селян; 3) доволі велика національна група (тільки греко-католики становили близько 3,5 млн.) як соціальна база; 4) потужна націоналістична ідеологія; 5) високо інтегрована, авторитарна організаційна структура; 6) значний період підготовки за доволі сприятливих умов; 7) помірний рівень зовнішнього постачання зброї з самого початку (с. 149).

Питанням залишається також, якими були наслідки цієї боротьби, адже вона зазнала поразки. З огляду на сучасні події в Україні, доволі слушними видаються думки того ж Дж. Армстронга про те, що ОУН беззаперечно здобула психологічну підтримку українського населення. Вона показала, що існує альтернатива підпорядкуванню тоталітарному режиму. І хоча ця альтернатива зазнала невдачі, багато людей зрозуміли, що за зміни міжнародної ситуації результат міг бути іншим. Тож ця боротьба УПА залишилась у пам'яті багатьох українців (с. 150).

Важливим моментом, серед інших, є звернення Я. Примаченко до аналізу гендерного питання, передусім участі жіноцтва в повстанському русі. Вона аналізує роботи американського дослідника Дж. Бурдса, котрий одним з перших розглянув соціальну й гендерну складові. Він запропонував такий погляд, який відкриває людський вимір історії українського повстанського руху, коли за сухими фактами постають важкі долі емоційно і психічно виснажених нескінченною війною людей (с. 154).

У висновках підсумовано головні ідеї дослідження.

Зазначимо, що цінність роботи Я. Примаченко полягає в тому, що вона взялася за наукове опрацювання теми, здатної суттєво вплинути на сталі уявлення та підходи до оцінки кардинальних проблем історії України. Слід відзначити також, що дослідження проблеми має не лише значне академічне, але й політичне та моральне значення. Зокрема, це стосується історичної провини та колективної відповідальності сучасного пострадянського суспільства за злочини минулого. До позитивів роботи слід додати значний корпус розглянутої й проаналізованої в ній вітчизняної та англомовної літератури.

Звичайно, рецензована книга не позбавлена окремих недоліків. Мають місце певні редакційні та мовні огріхи. Наприклад, помилкове транскрибування імені К. Берхоф (с. 29) потрібно — Карел Беркгоф. Також авторка подекуди неправильно називає національність науковців. Так, Я. При-

маченко відносить Рудлінга до «нового покоління американських науковців» (с. 23), потім називає його канадським дослідником (с. 26). Насправді Пер Андерс Рудлінг (Per Anders Rudling) за походженням швед, який учився і працював певний час у США, Канаді, Німеччині, а наразі — професор Лундського університету (Швеція). Павло-Роберт Магочій помилково названий Могочій (с. 97). Авторка подає його канадійцем українсько-го походження, хоча він уроджений американець, котрий працює останній час у Канаді (с. 70) і може зватися американо-канадським науковцем. Як, до речі, Дж.-П. Хімка — народився і вчився у США, має американське громадянство, але тривалий час живе і працює в Канаді.

Загалом же монографія Я. Примаченко є результатом багаторічної праці, присвячена вона надзвичайно важливій і мало розробленій темі, має велике наукове і практичне значення. Написана книга доброю літературною мовою, легко читається. Отже, рецензована монографія заслуговує на позитивну оцінку. Не маємо сумнівів, що книга авторки не тільки знадобиться професіоналам-історикам, але й зацікавить широке коло читачів.

В. М. Осташикіна

НОВІТНЯ ЛІТЕРАТУРА НА ДОПОМОГУ У ВИВЧЕННІ НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ «ІСТОРІЯ УКРАЇНИ: СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ АСПЕКТИ»

Вивчення у вищій технічній школі навчальної дисципліни «Історія України» — важлива складова гуманітаризації й гуманізації вітчизняної системи технічної освіти, позаяк історія вчить людину творчо опрацьовувати і критично переосмислювати багатство світового досвіду, засвоювати його уроки, формувати на цій основі власні переконання, громадянську позицію, здобувати навички й уміння, необхідні для подальшої практичної діяльності, спираючись на загальнолюдські цінності.

Наявна вже багато років поспіль у навчальному процесі в НТУУ «КПІ» дисципліна «Історія України: соціально-політичні аспекти» має на меті сприяти формуванню в студентів історичної свідомості, тому, щоб вони засвоювали знання про основні етапи, процеси та події в історії України з давніх часів до сьогодення в контексті основних тенденцій розвитку світу.

Навчальний курс побудовано за проблемно-хронологічним принципом, тож його матеріал систематизовано за чотирма модулями «Історичний поступ української держави», «Етнічний та етнополітичний контекст української історії», «Соціальні структури і соціальні відносини в українському суспільстві в історичному контексті», «Історичні аспекти розвитку культури українського народу».